

WESTEUROPESE MUNTSTELSELS IN DE TWEEDE HELFT VAN DE VEERTIENDE EEUW

Aantekening bij R. Degryse, De Vlaamse Westvaart en de Engelse represailles omstreeks 1378

door

H. VAN WERVEKE

In de door R. Degryse gepubliceerde bewijsstukken¹ wordt melding gemaakt van geldbedragen, uitgedrukt in Vlaamse, Engelse of Franse munt. Voor een betere kennis van de ter sprake komende aangelegenheden is het gewenst alles in een zelfde valuta te kunnen herleiden, en dan nog wel volgens de koersen geldend in de twee jaren 1378 en 1379. Het hierna volgend onderzoek moet uitwijzen of zulks mogelijk is.

De in aanmerking komende munten zijn ten getale van zes, twee Vlaamse (pond groten en schild), drie Engelse (pond sterling, mark sterling en nobel) en een Franse (frank). Men kan ze nog anders groeperen. Drie ervan zijn naar gewichten genoemd: pond groten, pond sterling en mark sterling. De andere drie, oorspronkelijk goudstukken, werden naderhand ook als rekeneenheden gebruikt: schild, nobel en frank.

Het gebruik van verschillende valuta's kan in belangrijke mate worden verklaard door de aard van onze documentatie. Het gaat hier om klachten, uitgaande of van Vlamingen of van Engelsen, over schade hun berokkend door onderdanen van het andere land. In principe raamden de benadeelden die schade in bedragen uitgedrukt in de rekenmunt die in het eigen land algemeen werd aangewend, en waarmede zij dus ook het best waren vertrouwd: het pond groten voor Vlamingen², het pond (of de mark) sterling voor de Engelsen³.

Het voorkomen van schild, nobel en frank in onze teksten dient op een andere wijze te worden verklaard. Het kwam er namelijk niet alleen op aan, het bedrag van de berokkende schade vast te stellen. Naderhand diende men ook het bedrag van de schadevergoeding van het ene land naar het andere over te maken. Het betalingsverkeer van land tot land geschiedde echter in hoofdzaak niet in speciën, wel door middel van wisselbrie-

(1) Hierboven, p. 193-239.

(2) De raming van de schade, uitgedrukt in ponden groten, ging in de volgende gevallen uit van Vlamingen: bijlage II, nrs. 4, 8, 13, 14, 17; III, nrs. 1, 4, 5; VII. In één geval slechts ging de klacht uit van Engelsen (II, nr. 23).

(3) In vier gevallen gaat het om klachten aan Engelse zijde: bijlage II, nrs. 10, 19, 24, 25. In vier andere gevallen gaat het om klachten van Vlamingen. In twee ervan is het gebruik van het pond sterling gemakkelijk te verklaren, gezien het bedragen betreft door de Engelsen als schadevergoeding in het vooruitzicht gesteld (II, nr. 6) of als zodanig reeds uitbetaald (II, nr. 10). In de twee resterende gevallen gaat het echter om een raming door Vlamingen van de door hen geleden schade, zodat een verklaring minder voor de hand ligt (III, nrs. 8, 11).

ven. Schild, nobel en frank waren munteenheden die tot de techniek van de wisselhandel behoorden. Blijkbaar stond die terminologie de opstellers van de stukken reeds voor de geest.

Vóór we hier nader op ingaan is het gewenst de verhouding speciën tot rekenmunt nader te belichten. De rekenmunt was steeds gekoppeld aan een of andere klinkende munt. Anders gezegd : de waarde van de rekenmunt werd steeds bepaald door de intrinsieke waarde van bedoeld geldstuk ⁴. Aldus werd bijvoorbeeld in Vlaanderen één ontvangen of uitgegeven groot-penning in de boekhouding opgenomen voor één penning van de aldaar algemeen gebruikte rekenmunt het pond groten. Hetzelfde gebeurde in Engeland met de zilveren sterling-penning en met de penning van de rekenmunt het pond sterling. Gevolg hiervan was dat, telkens als de intrinsieke waarde van bedoelde klinkende munten werd gewijzigd, de rekenmunten die er aan gekoppeld waren overeenkomstig hoger of lager werden genoteerd. Een dergelijke gang van zaken neemt men in Vlaanderen waar : de hoeveelheid fijn zilver die de groot-stukken bevatten vermindert er van 1337 af tragsgewijze, tot men in 1389-90 tot een muntslag overgaat die de inhoud aan edel metaal van de groot met 32 % verhoogt ⁵. In Engeland ging het in die tijd anders toe : de waarde van het pond sterling bleef vrij stabiel, doordat de intrinsieke waarde van de zilveren penning onveranderd bleef ⁶.

Het mechanisme van de middeleeuwse wisselbrief en van de toenmalige geldmarkt werd door wijlen Raymond de Roover herhaaldelijk en op overtuigende wijze uiteengezet ⁷.

De wisselbrief gaf aanleiding tot een meerwaarde van het erin belegde geld, als gevolg van een verschil in koers van de eigen munt in de plaats van uitgifte en in de plaats van bestemming. Normaal was de koers van een valuta hoger in de plaats waar zij thuishoorde ; het pond Vlaamse groten werd hoger genoteerd te Brugge dan te Londen, het pond sterling hoger te Londen dan te Brugge.

Om de koersen beter tot de verbeelding te laten spreken nam men de gewoonte aan de waarde van een *onveranderlijke* hoeveelheid van de ene rekenmunt uit te drukken in een *wisselende* hoeveelheid van de andere.

(4) H. Van Werveke, *Monnaie de compte et monnaie réelle*, in : *Revue belge de philologie et d'histoire*, XIII, 1934, p. 123-152 (herdrukt in : *Miscellanea mediaevalia*, p. 133-158).

(5) H. Van Werveke, *De Vlaamse munthervorming van 1389-90*, in : *Nederlandse Historiebladen*, I, 1938, p. 336-347, nl. p. 337 (herdrukt in *Miscellanea mediaevalia*, p. 268-280, nl. p. 269).

(6) De sterling werd, behalve in een pond, ook in een (reken-)mark geteld, die de twee derde van een pond vertegenwoordigde. Zie A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*, 2e uitg., München-Berlijn 1926, p. 162 : „... Dies führte in England, nachdem sich neben der Gewichtmark die Zahlmark als bloße Rechnungsmünze gebildet hatte, dazu, dasz man diese auf $\frac{2}{3}$ des Rechnungspfundes (240 Pfennig), also zu 160 Pfennig festsetzte.”

In de hier besproken documenten is er tweemaal sprake van „mars” of „mars d'esterlins”. In beide gevallen gaat de klacht uit van Engelsen : bijlage II, nrs. 22, 24.

(7) O.a. in : *Money, Banking and Credit in mediaeval Bruges*, Cambridge Massachusetts 1948 ; *L'évolution de la lettre de change*, Parijs 1953 ; *The Bruges Money Market around 1400*, Brussel, 1968.

Men ging nog verder in de vereenvoudiging, door die „onveranderlijke hoeveelheid van de ene” te vervangen door een conventionele eenheid, waarvan de benaming ontleend was aan een goudmunt van het land waar die rekenmunt thuishoorde. De bespreking van de hier in aanmerking komende gevallen zal dat verduidelijken.

Om de momentele verhouding in waarde van de Vlaamse en de Engelse valuta op de geldmarkt in cijfers uit te drukken plaatste men, in de vergelijking, tegenover het Engelse pond sterling niet het pond Vlaamse groten, maar het schild, met de nadere specificering „van 24 (Vlaamse) groten”. Dat ene schild, van een *onveranderlijk* aantal groten, werd genoteerd, zowel te Londen als te Brugge, in een *wisselend* aantal sterlingen. Men zei, in dat geval, dat Brugge „het zekere” gaf aan Londen, dat zelf aan Brugge „het onzekere” gaf⁸. Een vergelijking dringt zich op met de notering van de wisselkoersen in onze tijd: nu is het Londen dat „het zekere” aan Brussel geeft; het is de Engelse munteenheid, het pond sterling, dat in een veranderlijk aantal Belgische franken wordt genoteerd.

Wat was nu dat schild? Oorspronkelijk een goudmunt, een Franse koninklijke munt (écu d'or of denier d'or à l'écu), geslagen van 1 januari 1337 af, en op dezelfde voet aangemunt tot 5 januari 1348, waarna het gehalte trapsgewijze verminderd werd. In de Gentse stadsrekeningen staan die „oude schilden” in een stijgend aantal groten genoteerd, onder meer als volgt:⁹

1338-9	18.5 groten
1343-4 tot 1346-7	22 —
1353-5	25 —
1377-8	44 —

De stijging van de notering van het „oude schild” is vanzelfsprekend een weerspiegeling van de afbrokkeling van de intrinsieke waarde van de groot: van 2,47 gram fijn zilver in 1343 tot 1,17 gram in 1373-7¹⁰.

In de wisselhandel tussen Brugge en Londen werd, we stipten het zo even aan, als eenheid van de Vlaamse valuta het schild van 24 groten gebruikt. Opvallend is nu dat in de wisselhandel tussen Brugge en Barcelona weliswaar de Vlaamse valuta ook door het schild wordt vertegen-

(8) De Roover tekent aan (*Renseignements complémentaires sur le marché monétaire à Bruges au XIVe et au XVe siècle*, in: *Handelingen Société d'Emulation*, CIX, 1972, p. 50-91, nl. p. 54, n. 6): „En Hollande, coter le certain se traduit par *vast in het binnenland*, et coter l'incertain, par *vast in het buitenland*, ce qui est clair.” Die uitdrukkingen zijn ongetwijfeld onberispelijk Nederlands. Het valt echter niet gemakkelijk ze in bovenstaande context aan te wenden. We gebruiken dan ook liever de vertalingen „zekere” en „onzekere”.

(9) H. Van Werveke, *De Gentsche Stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel 1934, p. 123-4:

1338-9	3 lb. 1 s. 8 d. payment	= 18½ groten
1343-44 tot 1346-7	3 lb. 13 s. 4 d. —	= 22 —
1353-5	4 lb. 3 s. 4 d. —	= 25 —
1377-8	7 lb. 6 s. 8 d. —	= 44 —

(10) Van Werveke, *Stadsfinanciën*, p. 140, 142.

woordigd, maar dat het schild hier slechts 22 groten waard is ¹¹. Het feit dat aan het schild volgens de richting van de wisselhandel een verschillende (conventionele) waarde in Vlaamse valuta wordt toegekend, bewijst dat het hier niet (meer) om een goudmunt gaat, maar om een willekeurig veelvoud van de (reken-)groot.

Het lijkt mij aangewezen de tijd waarin die (reken-)schilden van 22 en van 24 groten ontstonden, in de wisselhandel respectievelijk op Barcelona en op Londen, te zoeken in de jaren waarin het (oude) schild-goudstuk in Vlaanderen met die cijfers werd genoteerd, d.w.z. voor het schild van 22 groten tussen 1343 en 1347, voor dat van 24 groten kort vóór 1353 (zie de tabel hierboven) ¹².

De Roover had in zijn eerste belangrijke studie ter zake in het licht gesteld dat, door het gebruik van het schild van 24 Vlaamse groten in de wisselhandel, Brugge aan Londen het zekere gaf. In zijn laatste bijdrage dienaangaande maakte hij evenwel attent op het volgende: „ce système, il paraît, était déjà en vigueur en 1370, sauf que le cours du change pour Londres se calculait parfois aussi en gros par noble anglais”. (Wat betekent dat Londen in dat geval aan Brugge het zekere gaf.) „Le noble dont il s'agit n'était probablement pas une monnaie réelle, mais une monnaie de compte de 80 esterlins ou d'un tiers d'une livre d'esterlins” ¹³.

Mijns inziens heeft de vraag of die nobel een klinkende munt was of een rekenmunt eigenlijk niet veel zin. De intrinsieke waarde van de Engelse nobel bleef immers onveranderd van 1351 tot 1412 ¹⁴, en daar nu ook de sterlingmunt in die tijd haar intrinsieke waarde behield ¹⁵, ligt het voor de hand dat de notering van de nobel in Engelse valuta weinig variaties kon vertonen.

Anders is het natuurlijk gesteld met de notering van de nobel in Vlaamse munt, gezien het zilverstuk van één groot van 1337 af tot op de vooravond van de munthervorming van 1389-90 trapsgewijze aan intrinsieke waarde inboette, en de Vlaamse (reken-)groot uiteraard een gelijkaardige dalende beweging meemaakte.

De ons bekende noteringen van de nobel in Vlaamse valuta kunnen synoptisch als volgt worden gegroepeerd:

(11) De Roover, *Money... Bruges*, p. 60.

(12) Daar het schild een veelvoud is van de Vlaamse (reken-)groot, kan men verwachten dat het in de hier besproken documenten gebruikt wordt als het gaat om schade door Vlamingen geleden. Dat is inderdaad bijna steeds het geval (bijlage II, nr. 3; III, nrs. 3, 5, 8).

Slechts in één geval komt de vermelding van schilden voor in de klacht van een Engelsman (II, nr. 23). Zij heeft evenwel betrekking op de waarde van rijnwijn hem toebehorend, en te Sluis aangeslagen, en betreft de aankoop van die wijn aldaar.

(13) De Roover, *Rens. compl.*, p. 54.

(14) Ph. Grierson, *Coinage in the Cely Papers*, in: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen 1967, p. 379-404, nl. p. 394, n. 25.

(15) De intrinsieke waarde van de sterling bleef onveranderd van 1351 tot 1411. Zie A.E. Feavearyear, *The Pound Sterling*, Oxford 1931, p. 17, 18, 35.

<i>Notering van de (reken-) nobel in de wisselhandel</i>		<i>Koers van de gouden nobel</i>	
1370 aug. 28	70 groot ¹⁶	1370 mei	69 groot ¹⁷
		1380 maart 7-17	77 groot ¹⁸

De gegevens voor 1370 stemmen vrij goed overeen: het cijfer 69, in de ordonnantie van graaf Lodewijk, is uiteraard eerder lager dan de notering in de praktijk van de handel. Het stijgen van de koers van de nobel tussen 1370 en 1377 weerspiegelt de daling van de intrinsieke waarde van de groot. Wij menen te mogen aannemen dat ook in de wisselhandel van de jaren waarin de besproken documenten werden opgesteld (1378-9) de nobel ongeveer 77 groten werd genoteerd¹⁹.

Het derde goudstuk dat in onze teksten ter sprake komt is de frank²⁰. De aldus geheten munt werd door de Franse kroon voor het eerst in 1360 geslagen. De benaming hoort eveneens thuis in de terminologie van de wisselhandel. Door middel van de frank gaf Parijs aan Brugge het zekere, d.w.z. dat in beide steden de frank in een wisselend aantal (Vlaamse) groten werd genoteerd²¹.

(16) A. Liagre-de Sturler, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises (1320-1400)*, Brussel-Rome 1969, 2 dln, p. LXXVIII en 438, geciteerd door De Roover, *Rens. compl.*, p. 54-5. Het gegeven is ontleend aan een aantekening aangebracht op een wisselbrief op 28 augustus 1370 te Brugge op Genua getrokken.

(17) Ordonnantie van Lodewijk van Male, waarin de graaf, in mei 1370, een koers voorschrijft van een aantal goudmunten. Pr. Van Duyse-E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents... de la ville de Gand*, Gent 1867, p. 153, nr. 434.

(18) J. Vuylsteke, *De rekeningen der stad Gent 1376-1389*, Gent 1893, p. 199.

(19) Van de nobel wordt viermaal melding gemaakt:

1° Bijlage II, nr. 1. De klacht gaat uit van Vlamingen. Hun goederen werden door Engelsen die hen overvielen voor 705 nobelen verkocht.

2° Bijlage II, nr. 4. De klacht gaat uit van een Vlaming. Hij verklaart dat zijn uitgaven met het oog op het bekomen van een schadevergoeding 60 nobel beliepen.

3° Bijlage II, nr. 23. De klacht gaat uit van een Engelsman. Het gaat om het vrachtloon voor hem toebehorende wijn die te Sluis in beslag werd genomen. Bedrag: 18 nobel.

4° Bijlage III, nr. 2. Zelfde geval als in 2°. Bedrag: 20 nobel.

(20) De frank komt in de bijlagen vijfmaal ter sprake:

1° Bijlage II, nr. 7. Klacht van Vlamingen. Bedrag van aankoopsom, te La Rochelle betaald voor wijn die naderhand door Engelsen werd geroofd.

2° Bijlage II, nr. 14. Vermelding, onder door Engelsen op Vlamingen geroofd goederen, van een kredietbrief ten belope van 80 frank.

3° Bijlage III, nr. 3. Klacht van Vlaming. Vermelding, in een opsomming van door Engelsen aangeslagen goederen, van „200 et 9 francz d'or en argent sec" (dus: klinkende munt).

4° Bijlage V. Raming van waarde van door Normandiërs aangeslagen schip en lading.

5° Bijlage X. Eis van Spanjaarden op Vlamingen te La Rochelle: schade geraamd op 4000 frank.

Men houde hierbij in het oog dat La Rochelle sinds 8 september 1372 in Franse handen was. E. Perroy, *La Guerre de Cent Ans*, Parijs s.d., 6e uitg. p. 139, 142.

(21) De Roover, *Rens. compl.*, p. 54-5. De auteur stipt tevens aan dat de notering van de frank in de wisselhandel enigszins ingewikkelder was dan die van andere valuta's. In verband met de hier behandelde problemen kunnen die complicaties echter buiten beschouwing blijven.

Men beschikt, voor de laatste veertig jaren van de veertiende eeuw, over een aantal noteringen van de frank, zowel van de rekenfrank van de wisselhandel, als van de gouden frank door de Gentse stadsrekeningen in Vlaamse munt herleid.

	<i>Rekenfrank</i>	<i>Gouden frank</i>
1361-2 tot 1365-6		27 groten
1370 aug. 28	34 groten	
1372-3		36 —
1376-7 tot 1381-2		37 tot 37½ —
1384 juli 16	38⅔ —	
1384 aug. 28	39⅔ —	
1392 okt. 5	33½ — ²²	

De twee reeksen noteringen passen wonderwel bij elkaar : van 1361 tot 1384 stijgt de notering van de rekenfrank zowel als die van de gouden frank ononderbroken ; de scherpe daling in 1392 is, eens te meer, klaarblijkelijk een gevolg van de hogere intrinsieke waarde van de zilvergroot sinds de munthervorming van 1389-90.

Bovenstaande beschouwingen over de in aanmerking komende munten en muntsystemen stellen ons in staat een antwoord te geven op de bij de aanvang opgeworpen vraag : is het mogelijk alle vermelde bedragen tot dezelfde valuta te herleiden? Het onderzoek heeft, menen wij, tot een positief resultaat geleid.

In onze documenten komen drie nationale valuta's ter sprake, de Engelse, de Franse en de Vlaamse. De eerste twee hebben dat gemeen dat zij in de tweede helft van de veertiende eeuw een constante waarde hebben. De derde, de Vlaamse, daarentegen, wordt van 1337 af tot aan de vooravond van de munthervorming van 1389-90 steeds lager genoteerd.

De Engelse valuta vindt men in de teksten door drie verschillende eenheden vertegenwoordigd (pond sterling, mark sterling, nobel), de Franse door één enkele (frank), de Vlaamse door twee (pond groten, schild). De drie eenheden van de Engelse enerzijds, de twee eenheden van de Vlaamse anderzijds, staan onderling in een vaste verhouding : het pond sterling telt 240 sterlingen, de mark sterling 160, de nobel is er 80 waard ; het schild is (in de wisselhandel op Londen) steeds synoniem van 24 groten.

Het hele probleem dat wij hebben op te lossen komt er op neer de notering van de Engelse en van de Franse valuta voor de jaren 1378-9 in Vlaamse groten te bepalen.

Wat de (Engelse) nobel betreft, zagen we hierboven dat hij in 1380 77 groten moet hebben gegolden. Indien we dat cijfer ook voor de jaren 1378-9 aannemen, dan bekomen we voor het pond sterling (drievoud van de nobel) $77 \times 3 = 231$ groten of 19 s. 3 d. groten, en voor de mark sterling ($\frac{2}{3}$ van het pond sterling) 154 groten of 12 s. 10 d. groten.

(22) De Roover, *Bruges Money Market*, p. 106 ; Id., *Rens. compl.*, p. 81-2 ; Van Werveke, *Stadsfinanciën*, p. 141-2.

Voor de frank hebben wij van 1376-77 tot 1381-82 noteringen van 37 tot $37\frac{1}{2}$ groot, die dus ook voor 1378-9 moeten gelden.

Vergelijkt men de noteringen van de nobel (77 groot) en van de frank (37 tot $37\frac{1}{2}$ groot) in die jaren, dan stelt men vast dat de frank op iets minder dan de helft van de nobel wordt geëvalueerd. Dat is inderdaad, op weinig na, de verhouding van hun respectieve intrinsieke waarden ²³.

De resultaten van ons onderzoek kunnen dus voor 1378-9 als volgt worden samengevat :

1 pond sterling	= 231 groot of 19 s. 3 d. groten
1 mark sterling	= 154 groot of 12 s. 10 d. groten
1 nobel	= 77 groot of 6 s. groten
1 frank	= 37 tot $37\frac{1}{2}$ groot of 3 s. 1 d. tot 3 s. $1\frac{1}{2}$ d. groten

Tot slot de toepassing van bovenstaande herleidingen op één bepaald geval ²⁴. Een burger van Sluis vraagt vergoeding voor door toedoen van Engelsen geleden schade. Het bedrag van de gevraagde vergoeding wordt niet afzonderlijk vermeld. Vermeerderd echter met het bedrag door hem uitgegeven om herstel te bekomen (20 nobel) beloopt het 132 pond groten. We zagen zo even dat de nobel te dien tijde (mei 1379?) 77 groten waard was. Hij bracht dus aan kosten 77 groten x 20 = 1540 groten = 6 lb. 8 s. 4 d. groten in rekening. De gevraagde schadevergoeding bedroeg bijgevolg 132 lb. — 6 lb. 8 s. 4 d. = 125 lb. 11 s. 8 d. groten.

Of ongeveer. In de practijk kan er een klein verschil zijn. De wisselnoteringen schommelden immers. Maar zij deden dat binnen enge grenzen ²⁵. Voor een vergelijkende studie van de prijzen van goederen en diensten, waartoe onze teksten stof kunnen geven, is dat zonder betekenis.

(23) Nobel en frank werden in zuiver goud geslagen, de nobel a rato van 31,75, de frank a rato van 63 in de mark.

(24) Bijlage III, nr. 2.

(25) Behalve als in een van de twee wisselmarktplaatsen de inheemse klinkende munt waaraan de rekenmunt was gekoppeld drastisch werd gewijzigd, zoals dat in Vlaanderen in 1389-90 het geval was.

Over de oorzaken van de schommelingen van de wisselkoers raadplege men in De Roover, *Bruges Money Market*, p. 31-50, het hoofdstuk 'The economic determinants of the money market'.